

Peeter Suur kaasaegses Saksa trükimeedias

Astrid Blome. Das deutsche Rußlandbild im frühen 18. Jahrhundert. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Band 57.) Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden, 2000. 432 lk. ISBN 3-447-04341-5.

Kuigi vaadeldav Astrid Blome dissertatsioon ilmus trüki juba 2000. aastal ega kuulu ajaloo teaduses seeläbi just kõige värskema kirjanduse hulka, väärib teos laiemat tähelepanu kahtlemata veel tänagi ja seda just eelkõige käsitluse uudsuse tõttu. 18. sajandi alguse Venemaa-temaatika tundub olevat tänaseks paljuskü üldiselt juba mitmekordselt “läbi kirjutatud” ning lisaks süva- ja populaarteaduslikele käsitlustele on Peeter Suure persoon pannud aluse ka esemelisel väljenduvale petriaanale. Nimetatud valdkondade rikastamine uue probleemiasetusega eeldab kahtlemata ühelt poolt interdistsiplinaarset mõtlemist ning teisalt allikalise baasi laiendamist.

Käsitledes 18. sajandi alguse Venemaa ning Peeter Suure kujutamist kaasaegses Saksa trükimeedias, ühendab Astrid Blome dissertatsioon Peeter Suure käsitluse ning Venemaa-, pressi- ja mentaliteediajaloo küsimused, seostades need omakorda sotsioloogilise problemaatikaga. Esmakordselt on uurimuse põhiallikaks tõstetud 18. sajandi ajaleht, taustaks narratiivse ajalookäsitluse teadmised. Analüüsides tollaste ajalehtede teateid, kiikab seega autor kaude laiemalt 18. sajandi alguse lehelugeja maailmapilti, visandades tema tõekspidamisi ning hinnanguid. Samas pole autori eesmärgiks kontrollida pressis ilmunud teadete vastavust ja paikapidavust üldise Peeter suure ainelise historiograafiaga, vaid analüüsida neis kajastunud suhtumist Venemaasse. Olles teadlik, et ajaloolise kommunikatsiooniprotsessi rekonstruktsioon suudab visandada vaid üldisi tendentse, rõhutab autor võimalust teha järeltõlge lugejate poliitilise silmaringi kohta (lk. 17).

Blome käsitlusmeetod põhineb ajalehtedes esinenud Peeter Suure ja Venemaa-alaste teadete kvantitatiivsel analüüsil, mis eeldab samas representatiivse ajalehemassi olemasolu. Kitsamalt vaatleb autor vaid kahe linna, Hamburgi ja Altona kirjutavas pressis ilmunud vastavasisulisi teateid, iseloomustades eelnevalt teose teises peatükis 17. ja 18. sajandi alguse Saksamaa pressikultuuri ning Hamburgi ja Altona press ja publitsistika konjunktuuri.

Kajastades sisult umbes 90% ulatuses aktuaalseid poliitilisi, sõjalisi ja diplomaatilisi sündmusi, kujunesid ajalehed 17. sajandi lõpus, 18. sajandi alguses õukondlaste, poliitikas ja majandusvallas tegutsevate inimeste ning linna haritud kihtide seas laialt levinud abivahendiks (lk. 32–33). Blome osutab meedia olulisele rollile varauusaegse avaliku arvamuse kujundamisel, millega arvestasid ning mida kasutasid Euroopa valitsejad ja riigid. Ka Põhjasõjas kasutasid konflikti eri pooled mõistagi aktiivselt propagandat ning üritasid kontrollida edastatavate teadete sisu. Blome hinnangul kujutas Saksa press sõja esimestel aastatel venelasi enamasti traditsionaalses võtmes (nn. hirmsad moskoviidid, lk. 99), kirjeldades Vene vägede kordasaadetud brutaalsusi, teenides sellega Rootsi propagandistlike huve. Ajapikku kuvand muutus, asendudes järk-järgult positiivsemaga. Muutuse taga oli paljuskü ka Vene teadlik poliitika, mis, astudes Rootsi agitatsiooni vastu, üritas Peeter Suure poliitika ja sõjaväe mainet rahvusvahelise avalikkuse silmis tõsta. Põhjasõjast õpitud kogemusi rakendati juba täiel määral Venemaa Pärsia-kampaanias aastail 1722–1723, mil avalik teadete edastus oli juba selgelt Vene kontrolli all.

Uusikaupunki rahuga muutus Vene välispoliitika teadete edastus põhjalikult. Kui Põhjasõja ajal kajastati sündmusi hoolimata propagandistlikest kitsendustest valdavalt kronoloogiliselt, siis pärast Venemaa võitu ning tõusmist suurvõimaks muutus teadete sisu skeptilisemaks. Tajudes tugevnenud Venemaast lähtuvat nii poliitilist kui ka majanduslikku ohtu, asus press kritiseerima sõjalisi jõudemonstratsioone Läänemere-ruumis. Samas anti Peeter I katsetele Venemaad moderniseerida üldiselt positiivne hinnang.

Kuna Astrid Blome dissertatsioon kirjeldab Põhja-Saksa kirjutava pressiga vaatenurka Põhjasõjale ja Peeter I-le, kohtame töös ka Eestis toimunud sündmuste kajastusi. Autor peatub pikalt Narva piiramise ja lahingu (19./20.11.1700) interpretatsioonidel, jälgides, kuidas pressis

juba 1698. aastal kajastunud oletused Venemaa peatsest kallaletungist Rootsi provintsidele omandasid järk-järgult selgemaid piirjooni, pöördudes hiljem ajalehe *Theatrum Europaeum* numbris kindral Hallartile omistatud kriitikaga Vene piiramisväe puuduliku ettevalmistuse ja varustuse aadressil, mida Rootsi propagandamasin kohe varmalt ära kasutas (lk. 97–98). Nüüd pidas ka Peeter I oluliseks sekkuda, edastades Hamburgis ilmunud ajalehes ametliku, eelnevat informatsiooni ümberlukkava teate, mille mõju jäi veel 1700. aastal tagasihoidlikuks. Blome peatub ka Narva lahingus osalenud sõdurite arvul, osutades huvitavale, kuid samas loogilisele tendentsile, et mida lähemale armeed üksteisele jõudsid, seda paisutatumalt kujutati vägede suurus (lk. 96). Rootsi armee imelisest võidust Narva all kirjutasid ajalehed veel nädalaid. Siin oli kindlasti oma osa Rootsi propagandal, mis paiskas Narva lahingu kirjelduse paljudes keeltes Euroopasse.

Edasistest sõjasündmustest Eestis kajastusid saksakeelsetes ajalehtedes eelkõige 1710. aasta kapitulatsioonid, mille teadetes üritas Vene propaganda edastada Euroopale Liivimaa poliitilise ja majandusliku stabiilsuse jätkumist ka uue võimu puhul, rõhutades kapitulatsioonitingimuste leebust ning alanud ülesehitustöid.

Kuigi Astrid Blome dissertatsioon on keskendunud eelkõige Põhja-Saksamaale ja sealse meedia Venemaa-kuvandile, puudutab vaadeldav uurimus Eesti ajalugu kahtlemata esmapilgust sootuks laiemalt kui eelpool visandatud Põhjasõja sündmuste käsitlus ning interpretatsioon.

Varauusaegsest Venemaa kuvandist Baltikumi kontekstis on kirjutatud varemgi, näiteks analüüsib Lutz Spelge 17. sajandi Venemaa-käsitlust Baltimail kirjutatud kroonikate põhjal.¹ Ka Põhjasõja Eesti-sündmuste käsitlemisel kasutatakse historiograafias sageli kas otsese

või illustreeriva allikana pastor Christian Kelchi kroonika järke,² mis tänu autori üksikasjalikule ja emotsionaalsele käsitlusviisile on uurijatele hästi tuntud ning kõrgelt hinnatud. Samas oli ka toimekas ja avara silmaringiga Kelch agar trükimeedia jälgija, põimides oma käsitluse ringlevatest ajalehtedest, pamflettidest ja lendlehtedest nopitud teateid.³ Kuna Kelch jõudis oma "Historia" jätku kirjutamisega vaid 1707. aastani, mil sõjategevus puudutas veel otseselt Eestit, on käsitlus arusaadavalt ka Eesti-keskne. Kui Kelch poleks 1710. aastal Tallinnas katku surnud ning jätanud sündmuste kirjeldamist ka pärast seda, mil otsene sõjategevus oli kandunud Eestist kaugemale ja Tallinn kujutas endast ajuti Peeter I kampaaniate vahetut tagalat, kuhu koondati laevastikku ning sõjaväge ja mida sageli väisas monarh, kasutanuks ka Kelch arvatavasti peamiselt analoogset infovälja, mida kirjeldab Blome. Kuna Tallinna majanduslikud ja kultuurilised kontaktid Põhja-Saksamaa, Skandinaavia ning Jüüti poolsaare linnadega on üldteada juba keskajast, siis kuulus Tallinn arvatavasti samasse kultuuriruumi ka pressiajaloolises mõõtkavas. Lisaks trükiti 17. sajandi lõpus, 18. sajandi alguses ajalehti nii Riias, Tallinnas kui ajuti ka Narvas.

Astrid Blomelil on õnnestunud vaadelda 18. sajandi alguse pressiajalugu nii uudiseid edastava keskviimu kui ka uudiseid interpreteerivate ajalehtede väljaandjate positsioonilt, sageli koh-tame viiteid ka sündmuste korrespondentidele. Ajalehtede otsese lugejani Blome ei jõua ning see pole ka töö eesmärk.

Ajalehtede lugeja dimensioon lisanduks käsitlusele, kui vaadelda Blome uurimust paralleelselt Balti historiograafias üldiselt vähe tuntud Otto Fabian von Wrangelli (1655–1726) kroonikaga.⁴ Prantsuse armee sõjaväelasena karjääri teinud ning siis aastatel 1701–1711 Eestimaa rüütelkonna maanõunikuna tegutse-

¹ L. Spelge. *Das Rußlandbild der livländischen Chroniken des 17. Jahrhunderts. Deutschland-Livland-Russland. Ihre Beziehungen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Beiträge aus dem Historischen Seminar der Universität Hamburg. Hrsg von Norbert Angermann. Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg, 1988, lk. 175–204.*

² C. Kelch. *Liefländische Hostoria. Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius. Dorpat. Druck und Verlag von Schnakenburg's litho- und typogr. Anstalt (vormals W. Gläser), 1875.*

³ S. Vahtre. *Varauusaegne balti ajalookirjutus II. Tartu Ülikool. Ajaloo- ja Arheoloogia Instituut. Käsikiri, lk. 38.*

⁴ C. J. A. Paucker. *Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß. Druck und Verlag von Heinrich Laakmann. Dorpat 1845; Fotomechanischer Nachdruck 1969. Verlag Harro v. Hirshheydt. Hannover-Döhren.*

nud Wrangell asus kaasaegseid sündmusi üles märkima arvatavasti millalgi 1709. ja 1713. aasta vahel,⁵ jätkates seda kuni 1725. aasta lõpuni, mil kroonika käsitus katkeb. Wrangell kirjeldab seega peamiselt Põhjasõja sündmusi pärast 1710. aastat, mil otseste info hankimine muutus Eestimaal keeruliseks.

Lisaks isiklikele tähelepanekutele, mis jäävad geograafilises mõttes Tallinna-keskseteks, kaldub Wrangell pigem jälgima Euroopas hargnevaid sündmusi ning kasutab selleks peamiselt just näiteks kaubalaevadega Tallinnasse saabunud ajalehti.⁶

Blome märgib Peeter Suure Pärsia sõjakäiku kajastades, et teadete edastus oli allutatud Vene kontrollile, varjamaks sõjakäigu tegelikke majanduslikke eesmäärke, mis Läänes siiski saladuseks ei jäänud. Uudiste lugejana käsitab Wrangell pilti samuti laiemalt, aimates Venemaa idapoliitika tegelikke ambitsioone ja tajudes keskvõimu poolt lähtuvat tsensuuri⁷

Peeter Suure surmateate käsitus Wrangelli kroonikas langeb samuti kokku Blome kirjeldatuga. Wrangelli kirjeldus sellest, kuidas vahetult enne surma olla tsaar teinud suuliselt teatavaks oma valiku troonijärgluse osas Katariina I kasuks,⁸ ühtib Blome dissertatsioonis märgitud Poola korrespondendi samalaadse kinnitusega (lk. 312).

Eelpool esitatud paralleelsused Astrid Blome dissertatsioonis ning Otto Fabian von Wrangelli kroonikas on vaid mõned paljudest ning vajavad kahtlemata edasist uurimist. Lisaks püstitatud probleemiasetusele võimaldab Astrid Blome dissertatsioon avada uusi vaatenurki ka Balti ajaloo historiograafia vallas, liites sinise ajalookirjutamise traditsiooni tugevamini Põhja-Saksa kommunikatsiooniruumiga.

Kaarel Vanamõlder

⁵ K. Vanamõlder. Maanõunik Otto Fabian von Wrangelli Eesti- ja Liivimaa kroonika käsitusvõimalustest. Magistritöö, Tartu 2007. Käsikiri TÜ Raamatukogus, lk. 31.

⁶ 1711. aasta teadetes mainib Wrangell: "...Auß Holland, Lübeck undt Danzig kahmen bey Reval im Aprill undt Majo einige Schiffe an, undt brachten die Zeitung mit, daß die Crassauische Armée in Pommern annoch stünde, nunmehr aber ausbrechen undt unter dem Commando deß General Meyerfeldt, welcher auß Schweden gekommen wehre, in Sachsen marschieren solle..." (Wrangell's Chronik..., lk. 90).

⁷ 1722. aasta kirjelduses märgib Wrangell: "Ihr Kayserl. Maytt hatten im Anfange dieses 1722sten Jahres Eine ansehnliche Armée nach Astracan marschiren, auch in der Caspischen See Eine Flotte außrüsten laßen, in Persien, undt also in Asien die Malconrenten, die sich wieder den Persichen Schach empöret, anzugreifen undt zur raison zu bringen, darbey aber hauptsächlichen sich zu bemühen, den Persianischen Handel auf Rußland zu ziehen..." (Wrangell's Chronik..., lk. 166) ja 1723. aasta kohta: "Doch wirdt am Rußischen Kayserl. hooffe alles sehr geheim gehalten, so gar, daß man keine Particularia erfahren kan, sondern alles der Zeit anheimstellen muß..." (*Ibid.*, lk. 168).

⁸ *Ibid.*, lk. 174.